

1.01

Mateja Režek*

Sodobna zgodovina v osnovnih in srednjih šolah v socialistični Sloveniji, 1945–1990**

IZVLEČEK

Članek obravnava pouk sodobne zgodovine v osnovnih in srednjih šolah v socialistični Sloveniji/Jugoslaviji na podlagi sistematičnega pregleda in analize učnih načrtov in zgodovinskih učbenikov med letoma 1945 in 1990. Raziskava se osredotoča na politično rabo zgodovine kot enega ključnih instrumentov legitimizacije komunistične oblasti. Glavne legitimizacijske točke so bile narodnoosvobodilni boj, antifašizem in socialna revolucija ter koncept reševanja nacionalnega vprašanja, tj. načelo bratstva in enotnosti, po sporu z Informbirojem in odmiku Jugoslavije od Sovjetske zveze pa sta se med zgodovinskimi kanoni zasidrala tudi Titov upor Stalinu ter samoupravljanje in neuvrščenost kot specifični jugoslovanskega socializma.

Ključne besede: pouk zgodovine, zgodovinski učbeniki, učni načrti, socializem, kolektivni spomin, ideologizacija

* Dr., višja znanstvena sodelavka, Znanstveno-raziskovalno središče Koper, Garibaldijska 1, SI-6000 Koper; mateja.rezek@zrs-kp.si

** Članek je nastal v okviru raziskovalnega projekta J6-9356 *Antifašizem v Julijski krajini v transnacionalni perspektivi, 1919–1954* in raziskovalnega programa P6-0272 *Slovenija in Sredozemlje*, ki ju financira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije.

ABSTRACT

TEACHING OF CONTEMPORARY HISTORY IN PRIMARY AND SECONDARY SCHOOLS IN SOCIALIST SLOVENIA, 1945–1990

The article discusses the teaching of contemporary history in primary and secondary schools in the socialist Slovenia/Yugoslavia based on the systematic overview and analysis of school curricula and history textbooks between 1945 and 1990. The research focuses on the political use of history as one of the key instruments of legitimising the communist rule. Its main legitimisation points were the National Liberation Struggle during World War II, anti-fascism, and the social revolution. Another important legitimising tenet was the concept of resolving the national question; i.e. the principle of brotherhood and unity. After the split between the Soviet Union and Yugoslavia in 1948, Tito's resistance to Stalin, self-management, and non-alignment also entered the historical canon as the specific qualities of the Yugoslav socialism.

Keywords: history teaching, history textbooks, curricula, socialism, collective memory, ideologisation

Kolektivni zgodovinski spomin je konstrukcija skupne preteklosti, pri kateri ima šolska zgodovina, zlasti zgodovinski učbeniki, izjemno pomembno vlogo. Za vsakogar, ki je kdaj hodil v šolo, so učbeniki eden prvih stikov z zgodovino, sence šolske zgodovine pa nas spremljajo vse življenje. Četudi se zaradi družbenih okoliščin in individualnih razlogov naši pogledi na preteklost kasneje spremenijo, sledovi učbenikov ostanejo. Pri presojanju vsebine učnih načrtov in zgodovinskih učbenikov, ki so v središču tega prispevka, ne smemo prezreti, da so ti podvrženi dejavnikom časa in okolja še močnejše kot druge zvrsti zgodovinopisja. Učbeniki in učni načrti niso le produkt avtorjev, temveč v prvi vrsti ogledalo dominantnega vrednostnega sistema, ideologije in nazorov neke družbe, ki se najbolj korenito spremenijo ob velikih družbenih in političnih prevratih. Ti za seboj praviloma potegnejo spreminjanje zgodovine oziroma konstrukcijo zgodovinskega spomina, ki naj bi zagotovil legitimnost in zgodovinsko identiteto novi ureditvi, pri čemer se preteklost znajde v orwellovskih funkciji obvladovanja sedanjosti in prihodnosti: »Kdor obvladuje preteklost, obvladuje prihodnost, kdor obvladuje sedanjost, obvladuje preteklost.«¹

V socialistični Jugoslaviji je bila zgodovina eno od pomembnih orodij legitimizacije politične oblasti. Osrednje legitimizacijske točke so bile antifašizem, *narodnoosvobodilni boj* (NOB) in *ljudska revolucija*, znotraj katerih je morala komunistična partija imeti popoln primat, zelo pomembno vlogo pa je imel tudi koncept reševanja nacionalnega

1 George Orwell, 1984 (Ljubljana: Mladinska knjiga, 1983), 28.

vprašanja v Jugoslaviji, tj. načelo bratstva in enotnosti. Po sporu z Informburojem in odmiku Jugoslavije od Sovjetske zveze so se med zgodovinskimi kanoni zasidrali tudi upor proti Stalinu ter samoupravljanje in neuvrščenost kot specifični jugoslovanskega socializma, vse naštetu pa je prežemal kult Titove osebnosti. Politična oblast je med prednostne naloge zgodovinopisja uvrstila iskanje tradicij naprednih gibanj v preteklosti in dokazovanje linearnosti zgodovinskega razvoja kot nenehnega napredka od nižjih k višjim oblikam družbene ureditve, od razredne k brezrazredni družbi. Zgodovinopisje naj bi se napajalo s historičnim materializmom kot aplikacijo dialektičnega materializma na zgodovinski razvoj ter se usmerilo k marksističnemu preučevanju zgodovine ljudskih množic. Hkrati s prevajanjem zgodovine v jezik marksizma bi morali zgodovinarji razširiti svoje raziskave na novejšo in sodobno zgodovino, zlasti na obdobje med obema vojnama ter na drugo svetovno vojno.²

Ena prvih nalog, ki si jih je politična oblast zadala na področju zgodovinopisja, je bila priprava novih šolskih učbenikov, toda ta se je pokazala kot izjemno zahtevna naloga, saj so prvi zgodovinski učbeniki domačih avtorjev začeli izhajati šele sredi petdesetih let. Do resnih razhajanj glede učbenikov je v jugoslovanskem političnem vrhu prišlo že poleti 1945. Ob vprašanju, ali naj se pripravi enoten učbenik nacionalne zgodovine za celo Jugoslavijo ali pa naj ima vsaka republika svojega, sta se v zveznem ministrstvu za prosveto oblikovali dve struji: slovenski, hrvaški in nekateri srbski predstavniki so si prizadevali za ločene učbenike po republikah, večina predstavnikov iz Srbije, Bosne in Hercegovine, Črne Gore in Makedonije pa je zagovarjala enotne zgodovinske učbenike. Prevladala je druga, »unitaristična« struja, zato so prosvetne oblasti predpisale enotne učbenike, toda kmalu je bilo republikam začasno dovoljeno izdajati lastne učbenike,³ kar je sčasoma preraslo v trajno pravico. Napetosti med skupno jugoslovansko identiteto in individualnostjo posameznih narodov so se torej pojavljale že v obdobju najbolj izrazitega centralizma, še bolj očitne pa so postale v kasnejših desetletjih.

Najpomembnejše interpretativne smernice na področju sodobne zgodovine so določali najvišji partijski voditelji, zlasti Tito, s pomenom njegovih govorov in referatov za jugoslovansko zgodovinopisje pa se lahko po pomenu za sovjetsko zgodovinopisje kosa le še *Kratka zgodovina VKP(b)*. V Sloveniji je imel na področju ideološkega usmerjanja zgodovinopisja ključno vlogo minister za znanost in kulturo Boris Zihlerl, ki je leta 1947, ob deseti obletnici ustanovitve Komunistične partije Slovenije, zapisal, da je bila njena ustanovitev ne le »preokretnica v razvoju slovenskega delavskega gibanja«, ampak »preokretnica v zgodovini slovenskega naroda sploh. Bila je zgodovinska nuja, da slovensko ljudstvo dobi novo politično vodstvo, svojo novo, zares

2 Več o ideološkem in političnem »usmerjanju« povojnega zgodovinopisja Snježana Koren, *Politika povijesti u Jugoslaviji (1945–1960): Komunistička partija Jugoslavije, nastava povijesti, historiografija* (Zagreb: Srednja Europa, 2012). Magdalena Najbar Agičić, *U skladu s marksizmom ili činjenicama?: hrvatska historiografija 1945–1960* (Zagreb: Ibis, 2013). Mateja Režek, »Usmerjena preteklost: mehanizmi ideološke in politične 'kontaminacije' zgodovinopisja v socialistični Sloveniji in Jugoslaviji (1945–1966)«, *Acta Histriae* 22, št. 4 (2014): 971–92.

3 Carol S. Lilly, *Power and Persuasion: Ideology and Rhetoric in Communist Yugoslavia, 1944–1953* (Boulder: Westview Press, 2001), 62.

ljudsko in zares narodno stranko, ki ga bo sposobna voditi skozi težke preizkušnje k zmagi. Taka stranka je mogla biti samo Komunistična partija Slovenije.«⁴ Leta 1951 je Ziherl predstavil smernice, ki bi jim moralo slediti slovensko zgodovino pisje. Na zborovanju slovenskih zgodovinarjev v Ljubljani je poudaril, da, podobno kot vsako revolucijo, »tudi našo, v osvobodilni vojni spočeto revolucijo, obeležuje tisto, čemur pravimo prevrednotenje vseh vrednot«. Starejše slovensko zgodovino pisje je ocenil kot odsev nemškega zgodovino pisja ter mu očital konservativnost, zamaknjenost v starejša obdobja, »beg od preklete aktualnosti«, odsotnost marksizma in prevlado pozitivizma. Napake slovenskega zgodovino pisja so bile po Ziherlovem mnenju »razredno pogojene«, saj naj bi prav razredna družba zgodovinarjem zastirala pogled in ovirala objektivno vrednotenje preteklosti. Slovenske zgodovinarje je pozval, da naj več raziskovalne pozornosti namenjajo najnovejši dobi, zlasti obdobju med obema vojnama, brez katerega ni mogoče pisati zgodovine NOB, pri svojem delu pa naj sledijo dialektični metodi zgodovinskega materializma.⁵

Še bolj kot akademsko zgodovino pisje je bila političnemu nadzoru podvržena šolska zgodovina. Zanimanje komunistične partije za vzgojo in izobraževanje je bilo vgrajeno globoko v njen ideološko-politični program, ki ni predvideval le izgradnje nove države, temveč tudi oblikovanje nove socialistične družbe in novega socialističnega človeka. Družba, ki je prekinila s tradicijo in zamenjala prejšnje vrednote z novimi, je potrebovala nove šole, te pa nov izobraževalni sistem, ki bi pomagal zgraditi novo identiteto jugoslovanske družbe kot celote. Toda multietnične skupnosti, v nasprotju z enonacionalnimi državami, izjemno težko razvijejo enotno kolektivno identiteto. Še zlasti zahtevno je bilo to v socialistični Jugoslaviji, kjer je bilo še tisto malo skupne jugoslovanske preteklosti obremenjeno z nacionalnimi antagonizmi predvojne Jugoslavije in krvavimi obračunavanji druge svetovne vojne. Nove oblasti so bile zato prisiljene iznajti skupno jugoslovansko zgodovino, na kateri bi utemeljile kolektivno identiteto.⁶ Kot rešitev se je ponujal skupni narodnoosvobodilni boj jugoslovanskih narodov, ki se je povezoval tako s socialno revolucijo kot s konceptom bratstva in enotnosti. Iz izkušnje druge svetovne vojne se tako ni gradila samo legitimnost komunistične partije, temveč je bil spomin na skupni boj in medvojno trpljenje hkrati tudi instrument integracije oziroma skupne identitete jugoslovanskih narodov.

Leta 1945 so bili predvojni zgodovinski učbeniki umaknjeni iz šol, saj niso bili uglaseni z novo jugoslovansko stvarnostjo in s partijskim konceptom zgodovine, ki bi morala posredovati dialektično-materialistični pogled na svet. Ta je v prvih povojnih letih prodiral v jugoslovanske šole pretežno v stalinistični obliki prek prevodov sovjetskih zgodovinskih učbenikov, saj takoj po vojni še ni bilo domačih učbenikov, ki bi

4 SI AS 1589/III, š. 212, Boris Ziherl, »Mesto Komunistične partije Slovenije v zgodovini slovenskega naroda« (Ziherlov govor je bil objavljen v *Ljudski pravici*, 18. 4. 1947).

5 Boris Ziherl, »O nekaterih praktičnih in teoretičnih problemih slovenskega zgodovino pisja«, v: Boris Ziherl, *Zbrana dela: peta knjiga* (Ljubljana: SAZU, 1989), 56–70.

6 Wolfgang Höpken, »History Education and Yugoslav (Dis-)Integration«, v: Wolfgang Höpken, ur., *Öl ins Feuer? – Oil on Fire?: Schulbücher, ethnische Stereotypen und Gewalt in Südosteuropa – Textbooks, Ethnic Stereotypes and Violence in Southeastern Europe* (Hannover: Verlag Hansche Buchhandlung Braunschweig, 1996), 100.

sledili novim ideološkim konceptom. V šolah so zato uporabljali prevode sovjetskih učbenikov, čeprav ti niso bili usklajeni z učnimi načrti, saj niso obravnavali nacionalne zgodovine, kronološko pa so segli le do oktobrske revolucije.

Izhodišče šolske zgodovine so učni načrti, ki narekujejo tudi vsebino učbenikov. Prvi začasni učni načrti so nastali že pred koncem vojne. V Sloveniji je bil že septembra 1944 izdan začasni učni načrt za osnovne šole, ki je veljal na ozemlju pod partizanskim nadzorom. Pri zgodovini je med drugim predpisal tudi pouk o drugi svetovni vojni, v okviru katerega naj bi učitelji šolski mladini spregovorili o vzrokih zloma kraljeve Jugoslavije, osvobodilnem boju jugoslovanskih narodov, osebnosti maršala Tita in vzpostavljanju ljudske oblasti.⁷ Podobno je predpisoval tudi prvi povojni učni načrt za osnovne šole iz leta 1946.⁸ Dikcija prvih dveh začasnih učnih načrtov je bila glede na čas, v katerem sta nastala, presenetljivo zmerna, česar pa ni mogoče trditi za učni načrt za osnovne šole iz leta 1948. Ta je poleg seznanitve učencev z zgodovinskim dogajanjem »s stališča marksizma leninizma« in razvijanja »zavestne in aktivne ljubezni do vsega, kar je napredno in človeško«, zahteval tudi, da je treba pri osnovnošolcih razvijati »mržnjo do vsega nazadnjaškega in nečloveškega«.⁹ V nadaljevanju je podrobno našteval teme, s katerimi bi se morali seznaniti učenci. V poglavjih o obdobju med obema vojnama je poudarjal predvsem vlogo komunistične partije, čeprav je bila ta pred drugo svetovno vojno marginalna politična stranka. Podrobno je bila predpisana tudi snov o drugi svetovni vojni, s poudarkom na boju jugoslovanskih narodov proti okupatorjem in njihovim sodelavcem ter na vlogi komunistične partije, osnovnošolci pa naj bi se seznanili tudi z »izdajništvom vodstva bivših političnih strank in domačih izdajalcev«. Nekaj ur je bilo namenjenih tudi oblikovanju ljudske oblasti med vojno in izgradnji socializma po njej.¹⁰

Gimnazije so prvi začasni učni načrt dobile leta 1945. Prva povojna generacija gimnazijcev naj bi se med drugim seznanila z zgodovino predvojne Jugoslavije in njenim propadom, partizanskim gibanjem in njegovo zmago ter z oblikovanjem ljudske oblasti in nove jugoslovanske države.¹¹ Podrobneje je učno snov predpisoval dopolnjeni učni načrt iz leta 1946, zaradi dejstva, da učbenikov novejše zgodovine takrat še ni bilo, pa so bila kot literatura predpisana kar dela vodilnih politikov: Josipa Broza Tita, Edvarda Kardelja in Borisa Zihlerla.¹² Še bolj natančno je snov predpisoval učni načrt za gimnazije iz leta 1948. Skozi pouk zgodovine naj bi gimnazijci, podobno kot osnovnošolci, razvijali »ljubezen do vsega, kar je v zgodovini napredno in človečansko, in sovraštvo do vsega reakcionarnega in nečlovečanskega«. Pouk zgodovine naj bi jih oblikoval v »zavestne in požrtvovalne graditelje in branitelje naše ljudske domovine«. Poleg tega bi jim moral ponuditi »pravilno orientacijo v zgodovini in sodobnem političnem

7 SŠM, *Začasni učni načrt za osnovne šole*, september 1944.

8 SŠM, *Začasni učni načrt za višje osnovne šole* (Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1946).

9 SŠM, *Učni načrt za osnovne šole, nižje razrede sedemletk in višje osnovne šole* (Ljubljana: Ministrstvo za prosveto LRS, 1948), 91.

10 *Ibid.*, 94, 95.

11 SŠM, *Začasni učni načrt na gimnazijah in klasičnih gimnazijah za šolsko leto 1945–1946* (Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1945), 10–14.

12 SŠM, *Spremembe k učenemu načrtu za gimnazijo za šolsko leto 1946/47* (Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1946).

življenju in pravilno razumevanje zakonitosti zgodovinske poti, ki je pripeljala našo deželo do zmage socializma, kakor tudi zakonitosti zgodovinske poti, po kateri gre človeštvo k svojemu končnemu smotru – komunizmu, družbi neomejenega napredka in človečanstva«. ¹³ Razdelitev zgodovinskih obdobjev je ostala tradicionalna: od antike do moderne dobe, v skladu z novo ideologijo pa so se spremenili vsebinski poudarki in terminologija. Pri pouku antične zgodovine je bil poudarjen sistem sužnjelastništva, srednji vek je postal obdobje fevdalizma, velikih družbenih razlik in kmečkih uporov, pri novoveški zgodovini pa je bilo v ospredju vzpostavljanje kapitalističnih odnosov in oblikovanje delavskega gibanja. Prva svetovna vojna je postala nekakšen uvod v oktobrsko revolucijo, velik poudarek pa je bil tudi na zgodovini Sovjetske zveze. Nacionalni zgodovini oziroma zgodovini jugoslovanskih narodov je bil namenjen pouk zgodovine v zadnjem letniku gimnazije. Pri obdobju med obema vojnama je bil temeljni poudarek na delavskem gibanju in delovanju komunistične partije, najbolj podrobno pa je bil razčlenjen načrt pouka zgodovine NOB, ki je skozi partizanske bitke in organizacijo oblastnih organov zajel vojaške in politične vidike vojnega časa. ¹⁴

Po sporu med Jugoslavijo in Sovjetsko zvezo, ko se je Jugoslavija začela odpirati proti Zahodu in so bile najbolj grobe oblike nadzora in represije opuščene, so iz učnih načrtov izginile nekatere najbolj rigidne ideološke zahteve, sčasoma tudi tista o »razvijanju sovraštva do vsega nazadnjaškega«, toda temeljni ideološki postulati in vsebinski poudarki so ostali bolj ali manj enaki. Še več, v prvem obdobju po sporu z Informbirojem se je pritisk partije na zgodovinopisje še bolj okrepil, kajti resolucija Informbiroja je jugoslovanskim voditeljem očitala pretirano hvalisanje in neskrupuloznost v prikazovanju zaslug jugoslovanskih komunistov in partizanov za zmago v pretekli vojni, te obtožbe pa so zahtevale hiter in učinkovit odgovor. Okvir, znotraj katerega se je v Jugoslaviji pisala zgodovina partije in NOB, je postavilo Titovo politično poročilo na petem kongresu Komunistične partije Jugoslavije (KPJ) julija 1948, v katerem je generalni sekretar podal podroben pregled zgodovine jugoslovanske partije in na tej podlagi utemeljeval pravilnost njene politike. ¹⁵ Na kongresu je bil sprejet tudi sklep o organiziranem raziskovanju zgodovine komunistične partije in delavskega gibanja ter NOB in povojne graditve socializma. Kmalu zatem je bil pri Centralnem komiteju KPJ ustanovljen zgodovinski oddelek, podobni oddelki pa so nastali tudi pri republiških partijah. Partijski zgodovinski oddelki so zbirali in objavljali gradivo za zgodovino partije, iz njih pa so se kasneje razvili partijski zgodovinski arhivi.

Januarja 1949, na vrhuncu krize po izključitvi Jugoslavije iz Informbiroja, je potrebo oblasti pa novih zgodovinskih učbenikov najeksplicitneje izrazil Milovan Đilas, šef partijske komisije za agitacijo in propagando, bolj znane kot agitprop, ki je v članku »O nacionalni zgodovini kot učnem predmetu«, objavljenem v glasilu Centralnega komiteja KPJ *Komunist*, zakoličil ideološke okvire pisanja učbenikov

13 SŠM, *Učni načrt za gimnazije, nižje gimnazije in višje razrede sedemletk* (Ljubljana: Ministrstvo za prosveto LRS, 1948), 70.

14 *Ibid.*, 70–114.

15 Josip Broz Tito, »Politično poročilo«, v: *V. kongres Komunistične partije Jugoslavije* (Ljubljana: Ljudska pravica, 1948), 7–148.

nacionalne zgodovine. Đilas je zgodovinarje pozval, da naj se odresejo tradicionalnih nazorov in starih pogledov na nacionalno zgodovino ter začnejo prebirati klasike marksizma. Zgodovinarji bi morali na podlagi dialektičnega materializma, ki ga je Đilas imel za »edino pravilno znanstveno metodo«, odkrivati zakonitosti zgodovinskega razvoja in ugotavljati, na kakšen način in v kakšnih okoliščinah so se te zakonitosti izrazile v zgodovini jugoslovanskih narodov. Hkrati bi morali pri svojem delu razviti kritiko in odkrivati ne le sile, ki so gnale razvoj naprej, temveč tudi sile, ki so razvoj zavirale, pri ocenjevanju dogodkov in osebnosti iz nacionalne preteklosti pa zgodovinarjev ne bi smel voditi nacionalizem. Kot najbolj nujno nalogo na področju zgodovinopisja je opredelil pripravo učbenika nacionalne zgodovine, ki bi ga uporabljali kot ideološko orožje partije, kot »sestavni del borbe za naglo idejno dviganje in naglo prevzgojo naših delovnih ljudi in naše mladine«, pred zgodovinarje pa je postavil nalogo, »da podprejo borbo Partije za pravilno osvetlitev narodne preteklosti«. ¹⁶

Leta 1952, po odmiku od sovjetskih vzorov in v ozračju liberalizacije političnega sistema, je bil odpravljen agitprop, ki je dotlej usmerjal širše področje kulture in izobraževanja. Toda politična odjuga ni trajala dolgo, saj so oblasti že leta 1956 znova posegle na »občutljiva« področja, med katera je sodilo tudi zgodovinopisje. Zaradi spoznanja partijskih voditeljev o zamiranju ideološkega dela po odpravi agitpropa in posledični slabitvi vpliva partije v družbi so bile pri zveznem in republiških centralnih komitejih ustanovljene ideološke komisije, kmalu za njimi pa še zgodovinske komisije s širokimi pristojnostmi usmerjanja zgodovinopisja. Hkrati so se krepile ideje o ustanovitvi znanstvenih inštitutov, specializiranih za novejšo in sodobno zgodovino, ki naj bi pri svojem delu sledili marksizmu in potrebam partije.

Takrat so v Sloveniji začeli izhajati tudi prvi zgodovinski učbeniki domačih avtorjev. Prvi povojni učbenik novejšo in sodobno zgodovino so napisali Ferdo Gestrin, Jože Hainz in Metod Mikuž, izšel pa je leta 1956. Namenjen je bil dijakom četrtil letnikov nižjih gimnazij, po šolski reformi leta 1958, ¹⁷ ki je uvedla enotno osemletno osnovno šolanje, pa učencem osmih razredov osnovnih šol. Učbenik je zajel obdobje od marčne revolucije 1848 do prvih let po drugi svetovni vojni, primerjalno gledano pa je bilo v njem največ prostora namenjenega drugi svetovni vojni, pri čemer je pregled obče zgodovine obsegal le nekaj strani, večina prostora pa je bila namenjena NOB. Besedilo je bilo za osnovnošolski učbenik preobsežno in občutno preobremenjeno s faktografijo, njegovi avtorji pa so očitno bolj kot učnemu načrtu za osnovne šole ¹⁸ sledili učnemu načrtu za gimnazije. ¹⁹

Avtor poglavij iz zgodovine 20. stoletja je bil Metod Mikuž, nosilec prve katedre za sodobno zgodovino v Jugoslaviji na Filozofski fakulteti v Ljubljani, pred tem duhovnik in partizan, ki ga je, kot pričajo arhivski dokumenti, partija sicer upoštevala in spoštovala, pa vendar ga ni sprejela kot docela lojalnega komunistični oblasti in še manj

16 Milovan Đilas, »O nacionalni zgodovini kot učnem predmetu«, *Komunist* 3, št. 1 (1949): 52–77.

17 Več o reformi šolstva konec petdesetih let Aleš Gabrič, *Šolska reforma 1953–1963* (Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2006).

18 SŠM, *Učni načrt za nižje razrede gimnazij in višje razrede osnovnih šol* (Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1954).

19 SŠM, *Učni načrt za višje razrede gimnazij in klasičnih gimnazij* (Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1955).

njenim pogledom na zgodovinopisje.²⁰ Pisanje učbenika so mu najverjetneje zaupali zato, ker drugih poznavalcev obče in nacionalne sodobne zgodovine takrat še ni bilo oziroma, kot je kasneje zapisal Mikužev sopotnik na oddelku za zgodovino ljubljanske Filozofske fakultete Bogo Grafenauer, ker so oblasti redke akademske zgodovinarje potrebovale, saj »je bilo le z njihovim znanjem mogoče ustvarjati vse mogoče publikacije / ... / in uresničevati vrsto pomembnih znanstvenih projektov / ... / To je nomenklaturi vezalo roke, čeprav je z druge strani res, da je bila oblika varovanja možnosti za delo tudi avtocenzura.«²¹ Koliko je Mikuževo pisanje narekovala samocenzura, iz besedila učbenika ni mogoče razbrati, očitno pa je, da se je pisanja lotil v duhu ideoloških kanonov. V poglavjih o obdobju med obema vojnama je, bolj kot bi to ustrezalo dejanskim razmeram, poudarjen pomen komunistične partije, osrednji prostor v učbeniku pa ima NOB. Pozitivistično opisovanje dogodkov večkrat prekinejo avtoritativne ugotovitve, običajno povezane z vlogo komunistične partije, NOB pa je v sozvočju z ideološkimi postulati povezan tudi s socialno revolucijo: »NOB ni bila borba, da bi se iz domovine izgnal samo okupator in da bi se potem nadaljevalo staro družbeno in politično življenje, ki ga je zmotil okupator, po osvoboditvi bi se vrnila kralj in vlada, velikosrbska čaršija ter ostale jugoslovanske buržoazije pa bi ponovno sedle za vrat delovnemu ljudstvu. NOB je bila veliko več, bila je osvobodilna vojna in ljudska revolucija hkrati. Pod vodstvom KPJ je delavski razred skupno z ljudskimi množicami kmetov in delovne inteligence hkrati kot z okupatorjem obračunal tudi z vso buržoazijo, ki je ves čas stare Jugoslavije zatirala delavski razred in svobodoljubne ljudske množice, takoj ob okupaciji pa se povezala z okupatorjem in tako zagrešila največjo izdajo nad lastnim narodom. Ker so se ljudske množice borile tudi z izdajalsko buržoazijo in vedno bolj uveljavljale svojo, ljudsko oblast, ob osvoboditvi dežela ni bila osvobojena samo okupatorjev, temveč tudi izdajalske buržoazije in njene oblasti. Revolucija je popolnoma uspela.«²²

V nasprotju s tedanjim hrvaškim učbenikom, v katerem ni bilo posebnega poglavja o NOB na Hrvaškem,²³ je bilo v prvem povojnem slovenskem učbeniku sodobne zgodovine pregledu NOB v Sloveniji namenjenega celo več prostora kot skupnemu boju jugoslovanskih narodov. Opazen je tudi poudarek na vlogi Osvobodilne fronte (OF), specifične slovenskega upora, o kateri v drugih jugoslovanskih republikah niso vedno radi slišali, saj je njena ustanovitev v aprilu 1941 slovenski upor postavljala v zgodnejši čas, kot je odporniško gibanje vzniknilo drugod po Jugoslaviji. Najbolj presenetljivo pa je, da v učbeniku nikjer ne najdemo omembe bratstva in enotnosti jugoslovanskih narodov: Mikuž piše o »naših narodih«, a nič več kot to. Do jugoslovanskega nacionalnega integralizma je bil tudi sicer precej skeptičen, kar dokazujejo njegove kasnejše izjave, denimo maja 1966, ko je v pogovoru z Mitjem Ribičičem, predsednikom zgodovinske

20 Mateja Režek, »Nevidna cenzura zgodovinopisja v socializmu,« v: Mateja Režek, ur., *Cenzurirano: zgodovina cenzure na Slovenskem od 19. stoletja do danes* (Ljubljana: Nova revija, 2010), 225.

21 Bogo Grafenauer, »Ob pisanju o slovenskem zgodovinopisju,« *Zgodovinski časopis* 47, št. 1 (1993): 123.

22 Ferdo Gestrin, Jože Hainz in Metod Mikuž, *Zgodovina za VIII. razred osnovne šole* (Ljubljana: Mladinska knjiga, 1958), 180, 181.

23 Koren, *Politika povijesti*, 354.

komisije pri slovenski partiji, dejal, da se mu zdi pomembno, da so se simpozija o OF, ki je malo pred tem potekal v Ljubljani, udeležili tudi »gostje iz južnih republik«, ki so se lahko ob tem poučili o posebnostih slovenskega odpora. Nekaj besed je namenil tudi takrat aktualnemu vsejugoslovanskemu projektu pisanja skupne zgodovine delavskega gibanja narodov Jugoslavije, ki ga je ocenil kot nerealnega in v njem očitno ni želel sodelovati, pogovor pa je sklenil z besedami: »Zgodovino naj obdela vsak jugoslovanski narod sam, nato pa bomo videli, kaj imamo skupnega.«²⁴ Podobno kot pri njegovem sodobniku Bogu Grafenauerju, ki se je nazorsko in poklicno zapisal slovenstvu,²⁵ lahko tudi pri Mikužu – ne le zaradi gornje izjave, ampak tudi na podlagi njegovih del – prepoznamo koncepcijo zgodovine, ki preteklost interpretira predvsem s stališča »nacionalnega«.

Od sredine petdesetih let naprej so postajali mednacionalni odnosi v Jugoslaviji čedalje resnejši problem. Zaostritev gospodarskih in političnih razmer je znova naplavila za obstoj Jugoslavije ključno nacionalno vprašanje, ki so ga oblasti po vojni podcenjevale in ga več kot desetletje niso načenjale: deloma zato, ker so komunisti verjeli, da je bilo z revolucijo in oblikovanjem jugoslovanske federacije rešeno enkrat za vselej, deloma zaradi strahu, da bi dregnili v nevrvalgično točko večnacionalne države, pomembno vlogo pa je odigrala tudi njihova zagledanost v delovski internacionalizem. Da bi zgladili mednacionalna nasprotja, so se oprijeli koncepta bratstva in enotnosti ter sredi petdesetih let začeli spodbujati jugoslovanski socialistični patriotizem oziroma oblikovanje jugoslovanske nadnacionalne zavesti.²⁶ Ta načela so si prizadevali vpeljati v šolske učbenike in s pomočjo vsejugoslovanskih projektov pisanja skupne zgodovine jugoslovanskih narodov tudi v akademsko zgodovinopisje, vendar je bil ob čedalje močnejših mednacionalnih trenjih uspeh njihovih prizadevanj precej omejen.

V prvi polovici šestdesetih let so bili v Sloveniji prenovljeni učni načrti za osnovne šole in gimnazije. Učni načrt za osnovne šole iz leta 1962 je še bolj kot njegovi predhodniki postavljal v ospredje NOB: učenci bi se morali seznaniti z vsemi zgodovinskimi obdobji, »a še posebej z najnovejšo dobo naše zgodovine in narodnoosvobodilnim bojem«.²⁷ Podobne prioritete je imel pouk zgodovine tudi v gimnazijah, ki so prenovljeni učni načrt dobile leta 1964. Poleg običajnega seznanjanja učencev z zgodovinskimi dogodki ter razvijanja nacionalne zavesti, patriotizma in humanizma, je novi učni načrt poudarjal, da naj pouk zgodovine učence »usposobi, da spoznajo zakonitosti razvoja človeške družbe; / ... / razvija spoznanje o zgodovinski nujnosti in upravičenosti revolucionarnih pojavov na določenih stopnjah razvoja družbe« ter »učence oblikuje v zavestne borce in graditelje socializma«.²⁸ Podobno kot v predhodnih učnih načrtih so bili pri pouku novejšo zgodovine poudarjeni neuspehi predvojne

24 SIAS 1589, š. 189, Zabeležka, 13. 5. 1966.

25 Jernej Kosi, »Nacionalno zgodovinopisje kot orožje ljudstva: Grafenauerjeva koncepcija slovenske zgodovine«, v: Peter Štih in Žiga Zwitter, ur., *O mojstvih in muzi: zgodovinopisje Boga Grafenauerja in Ferda Gestrina* (Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 2018), 75.

26 Mateja Režek, *Med resničnostjo in iluzijo: slovenska in jugoslovanska politika v desetletju po sporu z Informbirojem, 1948–1958* (Ljubljana: Modrijan, 2005), 169, 170.

27 SŠM, *Predmetnik in učni načrt za osnovne šole* (Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1962), 60–84.

28 SŠM, *Gimnazija: gradivo za sestavo predmetnika in učnega načrta* (Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1964), 17.

Jugoslavije, veličina NOB ter uspehi in mednarodni ugled povojne Jugoslavije, za četrti letnik predpisana snov pa je nosila pomenljiv naslov »Razpadajoči kapitalizem in rast socialističnih sil«,²⁹ ki je sugeriral, da je zmaga socializma nad kapitalizmom zgodovinska nujnost in le še vprašanje časa.

Toda v šolski praksi se očitno ni vse odvijalo tako, kot je bilo predpisano v učnih načrtih. Jeseni 1965 so v okviru Zgodovinske komisije pri Centralnem komiteju Zveze komunistov Slovenije pripravili poročilo o problematiki pouka novejšo zgodovine, ki je med največjimi slabostmi poudarilo pomanjkanje ustreznih zgodovinskih učbenikov, omejeno strokovno usposobljenost učiteljev in pogosto nerealizirane učne načrte. V poročilu so zapisali, da je novi učni načrt novejši zgodovini namenil precej več ur »zaradi njenih prav posebnih vzgojnih nalog«, vendar se »starejše učne moči tej spremembi le počasi prilagajajo, ker nočejo krčiti starejše zgodovine. Pravega nadzora nad izvajanjem učnega načrta sploh ni, posamezni pregledi pa kažejo, da se učne moči ne ravna po učnih načrtih, saj so obravnavali npr. na ljubljanskih gimnazijah v Šubičevi ul. in na Poljanah, pa tudi na stiški gimnaziji, zgodovino NOB in povojnega obdobja samo 6 ur. Kljub temu je treba poudariti, da se mlajši kader laže vživlja v zahteve novega učnega načrta, zato lahko pričakujemo, da bo dan sčasoma novejši zgodovini tisti poudarek, kot ji gre. / ... / Ne moremo sicer govoriti o tem, da bi učitelji odklanjali NOB in njen revolucionarni značaj, ne moremo pa tudi mimo dejstva, da mnogi učitelji krčijo novejšo zgodovino v korist starejših obdobj.«³⁰

Na prvi povojni gimnazijski učbenik zgodovine 20. stoletja je bilo treba čakati vse do leta 1966. Napisal ga je Metod Mikuž, zajel pa je obdobje od prve svetovne vojne do začetka šestdesetih let.³¹ Mikuž je okvirno sledil učnemu načrtu, v primerjavi z besedili v učbeniku za osnovne šole izpred desetih let pa je bil manj dogmatski. Poglavje o drugi svetovni vojni, ki nekoliko presenetljivo zajema le četrtino učbenika, se spet začne s kratkim pregledom druge svetovne vojne v Evropi in po svetu, čemur sledi podroben prikaz domačega vojnega dogajanja, ločenega na NOB v Jugoslaviji in NOB v Sloveniji. Tudi tokrat je slovenski zgodovini odmerjenega več prostora kot jugoslovanski, slogan bratstva in enotnosti pa spet iščemo zaman. Mikuž se je tu in tam sicer spustil v naracijo v prvi osebi množine (»naš narodnoosvobodilni boj«, »naša domovina«, »smo ustvarili«, »smo ustanovili« in ne nazadnje »smo izvolili Tita za predsednika republike«), vendar je bil čustveno bolj zadržan kot v predhodnem učbeniku. Zelo malo smisla pa je pokazal za didaktiko zgodovine. Precej suhoparno besedilo, preobremenjeno s politično faktografijo, je pospremljeno le z nekaj fotografijami in zemljevidi, o drugih učnih pripomočkih pa ni sledu.

Hkrati z Mikuževim gimnazijskim učbenikom je izšel tudi novi učbenik zgodovine 20. stoletja za osmi razred osnovne šole, ki ga je napisal France Škerl, zgodovinar z Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani. Škerl je bil nekdanji krščanski socialist, podobno kot Mikuž pa tudi on ni veljal za »partijskega zgodovinarja«. Še

29 Ibid., 26.

30 SI AS 1589, š. 167, »Problematika pouka novejšo zgodovine«, 23. 10. 1965, 5, 6, 15.

31 Metod Mikuž, *Zgodovina za četrti razred gimnazij* (Ljubljana: Zavod za šolstvo SRS, 1966).

več, njegovo znanstveno delo je partijska zgodovinska komisija v začetku šestdesetih let celo kritizirala, češ da »daje zgrešeno predstavo o narodnoosvobodilnem gibanju«, zato so nekateri člani zgodovinske komisije menili, da bi bilo Škerla boljše usmeriti na izdajanje bibliografij, »ker je on zelo natančen«, in ga »odvracati od drugega dela«. ³² Zakaj mu je bilo potemtakem zaupano pisanje osnovnošolskega učbenika, iz arhivskih dokumentov ni mogoče razbrati, verjetno pa so bili razlogi podobni kot pri Mikužu. Škerlov učbenik je zajel obdobje od prve svetovne vojne do sodobnosti, približno dve petini vsebine pa je bilo namenjene drugi svetovni vojni. Znotraj tega poglavja je bila večina prostora namenjena NOB, ki ga Škerl, v nasprotju z Mikužem, ni ločeval po »nacionalnem ključu«. Na drugi strani je delovanju OF ter njeni vlogi pri organizaciji in razvoju odporiškega gibanja v Sloveniji namenil še več prostora kot Mikuž, eno od podpoglavij pa je celo nekoliko drzno naslovil »Slovence je v boju vodila Osvobodilna fronta«. ³³ Besedilo učbenika je obsežno in občutno preobremenjeno s faktografijo, nekaj več smisla kot Mikuž pa je Škerl pokazal za didaktične pripomočke. Slikovnega gradiva je več kot v Mikuževem učbeniku, pri čemer otrokom niso bile prihranjene nazorne fotografije nasilja in pobijanja, vsako poglavje pa je na koncu opremljeno s povzetkom, novimi pojmi in vprašanji za ponavljanje. Škerl je sledil učnemu načrtu, svojo kritično distanco do obravnavanih vsebin pa je očitno prikril s pozitivističnim pristopom in suhoparnostjo.

Zdi se, da Škerlov učbenik ni naletel na odobravanje politike. Dokumenti partijske zgodovinske komisije sicer o njem ne povedo ničesar, razen da je »vsekakor pretežak« in da bi moral biti v njem bolj poudarjen »vzgojni moment pouka zgodovine«, ³⁴ kot se je izrazil Branko Božič, dekan Pedagoške akademije v Ljubljani, bolj zgovorno pa je dejstvo, da se je komaj nekaj let po izidu Škerlovega učbenika začel pripravljati nov osnovnošolski učbenik sodobne zgodovine. Napisala sta ga Branko Božič in Tomaž Weber, predavatelj metodike pouka zgodovine na ljubljanski pedagoški akademiji. Prvič je izšel leta 1973 in nato doživel številne ponatise, zadnjega v dopolnjeni izdaji leta 1991. Ker so po tem učbeniku listale številne generacije slovenskih osmošolcev, si je njegovo vsebino vredno nekoliko podrobneje ogledati.

V primerjavi s Škerlovim je bil učbenik Božiča in Webra manj natrpan s faktografijo, toliko bolj izrazita pa je bila ideologizacija. Zgodovina je slikana črno-belo, enoperspektivno in v izrazito poenostavljenih interpretativnih shemah. V središču nacionalne zgodovine med obema vojnama je komunistična partija, poudarjeno je delavsko gibanje, buržoaziji pa naj bi bile štete zadnje ure. Orisu predvojne zgodovine sledita pregled občje zgodovine druge svetovne vojne in poglavje o NOB, ki mu je namenjena kar polovica učbenika. Osrednjo vlogo imata komunistična partija in Tito, ki nastopata kot voditelja partizanskega gibanja in daljnovidna načrtovalca upora. V prikazih vojnega dogajanja je izražena ostra delitev na dobro in zlo: na partizane na eni strani ter na okupatorje in kolaboracioniste na drugi. Njihovi zločini so nazorno

32 SIAS 1589, š. 166, Seja zgodovinske komisije CK ZKS, 8. 2. 1962, 9, 10.

33 France Škerl, *Zgodovina za 8. razred osnovnih šol* (Ljubljana: Zavod za napredek šolstva SRS, 1966), 95.

34 SIAS 1589, š. 195, »Posvetovanje zgodovinarjev – komunistov«, 23. 6. 1972, 2.

opisani, denimo zločini ustašev v Jasenovcu: »Skoraj vsak dan pijani ustaški klavci so svoje žrtve zverinsko mučili, jih pobijali s kiji, rezali glave, sežigali v 'opekarni', streljali v jame, ki so jih kopali Cigani, in metali v Savo, ki je pogoltnila na deset tisoče ljudi.«³⁵ Besedilo je opremljeno s fotografijami, tudi z drastičnimi motivi mučenja, obešanja in streljanja ljudi. Dihotomija partizanov in njihovih nasprotnikov je poenostavljena, partizanski boj je idealiziran, poudarjena sta junaštvo in borbeni duh partizanov. Partizanska morala je prikazana kot izraz največje humanosti: »Vse partizanske enote so razvile med borci izredno tovarištvo. Med borbami se je namreč kalila nova, partizanska morala, ki je med borci utrjevala prepričanje in zaupanje, da v nevarnosti ne bodo nikdar zapustili drug drugega, če pa ne bo izhoda za vse, se bodo skupaj borili s sovražnikom do zadnjega moža. Posebej se je partizansko tovarištvo kazalo pri reševanju in skrbi za ranjene tovariše soborce. Ranjene borce so nosili desetine in desetine kilometrov daleč do sanitetnih postaj in bolnic. Morali so se pri tem pogosto srečati z neprehodnimi naravnimi zaprekami ali sovražnikom. Pri tem so jim neredko pomagali neborci, rodoljubi iz okolice in vasi. Z njimi so borci delili zadnji košček hrane in obleke. Prav zavest, da ne bodo v nemoči nikdar prepuščeni samemu sebi, in sodelovanje z ljudstvom, je dajala partizanom borbeno moč za premagovanje najhujših naporov.«³⁶

Partizani, ki so posebjali »nečloveško junaštvo mladih ljudi, ki žrtvujejo sebe, čeprav v življenje niti stopili niso, da bi bili bodoči rodovi srečni«,³⁷ so bili prihajajočim generacijam ponujeni kot vzor in model za identifikacijo, jugoslovanski NOB pa je bil predstavljen kot »kovačnica bratstva in enotnosti«: »V NOB sta se kovala bratstvo in enotnost jugoslovanskih narodov. Dajala sta jim moč, da so odbili napade okupatorjev in domačih izdajalcev. 'Geslo bratstva in enotnosti je omogočilo, da smo povsod, koder smo hodili, dobivali podporo našega izmučenega in ubožanega ljudstva,' je dejal Tito že v prvem obdobju NOB. Proti vsem domačim izdajalcem so partizani zmagovali z idejo skupnega boja jugoslovanskih narodov, ki lahko le združeni premagajo svoje nasprotnike. Med NOB so jugoslovanski narodi skovali enotnost, ki je nihče več ni mogel in je ne bo mogel razbiti.«³⁸

Podobno kot v predhodnih slovenskih zgodovinskih učbenikih je bil tudi v tem poseben prostor namenjen OF, pri čemer vodilna vloga komunistov ni bila prikrita: »V OF so imeli vodilno vlogo komunisti, vendar tega leta 1941 niso poudarjali. Spoštovali so načelo, da se je treba izogibati prav vsega, kar bi lahko omejevalo širino osvobodilnega boja. CK KPS je šele spomladi 1943 poudaril svoje vodstvo pri ustanovitvi in razvoju OF, ko je bilo tudi slovenskim katoliškim množicam jasno, da brez komunistične partije osvobodilnega boja sploh ne bi bilo.«³⁹

V poglavjih, ki obravnavajo povojno zgodovino, sledimo pregledu svetovne zgodovine do začetka sedemdesetih let, v katerem je največ prostora namenjenega

35 Branko Božič in Tomaž Weber, *Zgodovina za osmi razred* (Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1976), 72.

36 Ibid., 69.

37 Ibid., 111.

38 Ibid., 111, 112.

39 Ibid., 77.

osvobodilnim gibanjem v tretjem svetu in širjenju socializma. Poglavlje o graditvi socialistične Jugoslavije vsebuje pregled jugoslovanske povojne zgodovine, med drugim vzpostavitev nove oblasti in reševanje vprašanja zahodne meje. Spor z Informbirojem je prikazan kot boj Jugoslavije za različne poti v socializem, v katerem je ljudstvo »enodušno podprlo Tita in partijo in ni dovolilo, da bi kdorkoli blatil njegovo herojsko borbo proti fašizmu«. ⁴⁰ Sledi opis uvajanja samoupravljanja z osmošolcem nerazumljivimi ali komaj razumljivimi podrobnostmi iz zakonov, ustav, ustavnih amandmajev in drugih pravnih aktov. Zaključni odstavki učbenika so namenjeni vlogi Jugoslavije v mednarodni politiki s poudarkom na gibanju neuvrčenih, v središču katerega je Tito, Jugoslavija z njim na čelu pa je predstavljena kot epicenter globalnih prizadevanj za mir.

Leta 1975 je bil učni načrt za osnovne šole znova posodobljen. Zgodovina je bila razdeljena na pet obdobj: dobo praskupnosti, suznjelastniško dobo, fevdalizem, kapitalizem in rast socialističnih sil. Delitev zgodovinskih obdobjev glede na družbeno ureditev je dokazovala notranjo zakonitost razvoja človeške družbe in linearnost zgodovinskega razvoja kot nenehnega napredka od nižjih k višjim oblikam družbene ureditve, dokazovanje tega pa je bil tudi eden od temeljnih namenov šolske zgodovine. V učnem načrtu je nazorno opisano tudi, kakšen bi moral biti učitelj zgodovine, »zlasti tisti, ki poučuje zgodovino NOB in povojnega obdobja«. Ta »mora biti dober strokovnjak – zgodovinar, ki pri pouku izhaja iz marksističnih idejnih temeljev, razen tega pa mora biti vsestransko pedagoško in politično razgledan. Nenehno mora spremljati zgodovinsko, teoretično-marksistično in politično literaturo in zasledovati poročila v sredstvih javnega obveščanja. Mora pa biti tudi družbeni delavec, ki s svojim zgledom vzgaja učence v skladu z ideologijo jugoslovanske socialistične samoupravne družbe.« ⁴¹ Učni načrt je predpisal sinhrono obravnavanje NOB v Sloveniji in drugod po Jugoslaviji ter iskanje njenih skupnih značilnosti, opozarjal pa je tudi, da naj učitelji razporedijo snov skozi šolsko leto tako, da jim ne bo zmanjkalo časa za sodobno zgodovino, saj je to »zaradi njene izredne aktualnosti nedopustno«. ⁴² V navodilih za izvajanje učnega načrta so našteje teme, ki bi jih učitelji morali predelati pri pouku, navodila za izvajanje pouka najnovejše, povojne zgodovine pa sklene napotek: »Predvsem pa učencem razložimo, da žive naši narodi srečno in je SFRJ močna, ker jo vodi KPJ, ki se je bila sposobna upreti reakcionarnim notranjim silam od malomeščansko-nacionalističnih do birokratsko-dogmatskih in ki z izvajanjem družbene reforme zagotavlja samoupravni sistem in oblast delavskega razreda.« ⁴³

Sedemdeseta in začetek osemdesetih let so bili obdobje, ko so politične oblasti bolj kot kadarkoli prej podvrgle šolsko zgodovino instrumentalizaciji. Bogo Grafenauer je konec sedemdesetih let zahteval prilagoditev šolske zgodovine stanju raziskav v akademskem zgodovinopisju. Pripravil je tudi predlog učnega načrta, ki si ga je zamislil kot kronološki in vsebinski pregled ključnih zgodovinskih procesov, pojavov in institucij

40 Ibid., 137.

41 SŠM, *Osnovna šola: vsebina vzgojno-izobraževalnega dela* (Ljubljana: Zavod SRS za šolstvo, 1975), 28, 29.

42 Ibid., 33.

43 Ibid., 34.

skozi vsa obdobja človeške zgodovine, v katere bi morale biti umeščene zgodovinske izkušnje Slovencev in drugih jugoslovanskih narodov. Toda njegov poziv k preusmeritvi od izključno politične zgodovine h kulturno in družbenozgodovinskim vidikom ni bil sprejemljiv za politične oblasti. Te so vztrajale, da sta najpomembnejši nalogi pouka zgodovine prenos revolucionarnih, domoljubnih in naprednih tradicij na nove generacije ter vzgoja mladine v marksističnem duhu, Grafenauerjev osnutek učnega načrta pa so zavrnila z obrazložitvijo, da ni dovolj »marksističen« in »nacionalen«. ⁴⁴

V izobraževalni sistem so oblasti najgloblje posegle z uvedbo srednjega usmerjenega izobraževanja konec sedemdesetih let. Nove šolske smernice je predpisal deseti kongres Zveze komunistov Jugoslavije leta 1975, ki je nakazal, da se partija vrača k obrazcem, za katere se je v šestdesetih letih zdelo, da so preživeti. Znova sta bila uveljavljena kult fizičnega dela in šolanje za poklic, splošna izobrazba pa je zdrsnila po lestvici kulturnih vrednot. Šolanje za poklic je pomenilo povečanje števila ur strokovnih predmetov in krčenje programov splošnih predmetov, kot nepotrebna pa je bila označena tudi matura oziroma zaključni izpit ob koncu srednje šole. Slovenske oblasti sicer niso tako hitele z uvajanjem usmerjenega izobraževanja kot druge jugoslovanske republike, toda leta 1980 je bil tudi v Sloveniji sprejet zakon o usmerjenem izobraževanju. ⁴⁵ Gimnazije so bile odpravljene, znotraj sistema srednješolskega izobraževanja pa je še vedno ostalo nekaj širše zasnovanih programov: družboslovno-jezikovni, naravoslovno-matematični, pedagoški in kulturološki program, ki dijakov niso pripravljali za konkreten poklic, ampak za določeno strokovno področje. Te srednje šole so ohranile nekaj pridiha odpravljenih gimnazij in s tem več ur splošnih predmetov, med njimi zgodovine, na večini drugih srednjih šol pa so pouk zgodovine zaključili že po drugem letniku.

Prvi učbenik novejše zgodovine, namenjen dijakom drugih letnikov srednjega usmerjenega izobraževanja, je izšel že leta 1978 v soavtorstvu Branka Božiča, Tomaža Webra in Janka Prunka. Tudi v tem učbeniku imata osrednjo vlogo komunistična partija in Tito, ki sta prikazana zelo podrobno že v obdobju med obema vojnama in še bolj med drugo svetovno vojno, s čimer je postal povojni prevzem oblasti tako rekoč samoumeven. Drugi svetovni vojni in NOB je namenjena tretjina učbenika, razlage so ideologizirane in dogmatske, snov pa je v sozvočju z učnim načrtom predstavljena tako, da »učenci spoznajo vodilno vlogo KPJ. Ugotovijo naj, da je naša NOB hkrati socialistična revolucija, ki je vzpostavila novo ljudsko oblast. Učenci naj spoznajo, da pomeni naša revolucija tudi boj za enakopravnost narodov in narodnosti Jugoslavije / ... / Pri obravnavanju vojaškega poteka NOV naj se učitelji ne izgublajo v podrobnostih, ampak naj predvsem poudarjajo vseljidski pomen boja in povezavo med vojsko

44 Peter Vodopivec, »Politics of History Education in Slovenia and Slovene History Textbooks since 1990,« v: Augusta Dimou, ur., *'Transition' and the Politics of History Education in Southeastern Europe* (Göttingen: V&R uni-press, 2009), 46, 47. Gl. tudi Bogo Grafenauer, »Problematika izrade programa istorije kao obaveznog predmeta zajedničke programske osnove usmerenog obrazovanja u reformiranoj školi,« *Pouk zgodovine – Nastava povijesti*, št. 1, (1979): 2–7.

45 Aleš Gabrič, »Šolstvo od reforme do reforme,« v: *Slovenska novejša zgodovina 1848–1992* (Ljubljana: Mladinska knjiga in Inštitut za novejšo zgodovino, 2006), 1146.

in zaledjem, moralne vrednote borcev, medsebojne humane odnose, pomembnost boja v mednarodnem obsegu in povezanost jugoslovanskih narodov in narodnosti.«⁴⁶ Povojni prevzem oblasti je prikazan brez omenjanja njegovih temnih plati, razvoj povojne Jugoslavije je predstavljen kot »izjemen uspeh«, Tito pa kot »ena najvidnejših političnih osebnosti sodobnega sveta, simbol neodvisne socialistične Jugoslavije in vseh naprednih sil v svetu, ki se bore za enakopravnost vseh narodov, ljudstev in držav na svetu, za mir, za konec oboroževalne tekme med velikimi silami, za obstoj in razvoj vsega človeštva.«⁴⁷ Prikaz notranjepolitičnega razvoja Jugoslavije je občutno preobremenjen s sklepi partijskih kongresov in vsebino jugoslovanskih ustav ter sklenjen z napovedjo novih možnosti »za nadaljnjo rast in krepitev socialistične demokracije in za krepitev neodvisnosti in samoupravnosti«, ki jih Jugoslaviji odpira ustava iz leta 1974.⁴⁸

Poleg tega učbenika je bil v srednjem usmerjenem izobraževanju v uporabi še en učbenik zgodovine 20. stoletja, toda le v srednjih šolah družboslovne in družboslovno-pedagoške usmeritve, kjer so zgodovino poučevali vsa štiri leta. Učbenik za četrtri letnik teh šol je izšel leta 1984, njegova avtorja sta bila Marija Kremenšek in Štefan Trojar, zajel pa je obdobje od nastanka prve jugoslovanske države leta 1918 do konca sedemdesetih let. To je bil hkrati zadnji učbenik sodobne zgodovine, ki je izšel v socialistični Sloveniji. V skladu z učnim načrtom so bili poudarki podobni kot v učbeniku za srednje usmerjeno izobraževanje Božiča, Webra in Prunka iz leta 1978, le da so besedila bolj podrobna in v poglavjih o razvoju socialistične Jugoslavije še bolj prepredena s komaj razumljivo terminologijo, kakršna se je v političnem življenju uporabljala v sedemdesetih in osemdesetih letih.

Učbenik prinaša tudi nekaj novosti: prvič je denimo omenjeno zajetje domobrancev oz. njihova vrnitev s Koroške v Jugoslavijo: »Izdajalske vojske četnikov, ustašev, hrvaških domobrancev, slovenskih domobrancev in druge so ob nemški kapitulaciji izgubile svojega gospodarja in perspektive. Večina je hotela po vsej sili pobegniti k Angležem in se izmakniti odgovornosti za izdajalsko početje med vojno. Slovenski domobranci so se uspeli prebiti na Koroško, toda Angleži so jih kasneje vrnilili Jugoslaviji.«⁴⁹ Ker je vzporedno s povečevanjem NOB potekal tudi proces pozabe in zamolčevanja, iz učbenika ne izvemo nič o nadaljnji usodi kolaboracionistov, a jo lahko slutimo. Prvič je bilo kot problem socialistične Jugoslavije in ne več kot zgolj problem predvojne jugoslovanske države predstavljeno tudi nacionalno vprašanje oziroma nacionalizem. Čeprav je bilo nacionalno vprašanje ključno za obstoj večnacionalne Jugoslavije, mu je bilo v učbenikih dotlej namenjenega presenetljivo malo prostora. Kadarkoli so se učbeniki dotaknili mednacionalnih nasprotij v predvojni Jugoslaviji, so bila ta prikazana kot izraz buržoaznih razrednih konfliktov, medtem ko je v povojni Jugoslaviji to vprašanje veljalo za rešeno. Mednacionalni odnosi v

46 SŠM, *Predmetnik in učni načrti (delovni osnutek): skupna programska osnova v usmerjenem izobraževanju* (Ljubljana: Zavod SRS za šolstvo, 1977), 7, 8.

47 Branko Božič, Tomaž Weber in Janko Prunk, *Zgodovina 2* (Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1978), 121.

48 *Ibid.*, 132.

49 Marija Kremenšek in Štefan Trojar, *Zgodovina 4* (Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1984), 139.

socialistični Jugoslaviji so bili v učbenikih dejansko tabuizirani, podobno kot razlike v gospodarski razvitosti, ki so dejansko največkrat sprožale medrepubliške in s tem tudi mednacionalne konflikte, zato je toliko bolj presenetljivo, da je v učbeniku Marije Kremenšek in Štefana Trojarja kot eden od razlogov za mednacionalne napetosti navedena prav neenakomerna gospodarska razvitost države.⁵⁰ Besedilo je sklenjeno z opisom gospodarskih težav, ki so bile v Jugoslaviji v prvi polovici osemdesetih let več kot očitne in so z ukrepi za stabilizacijo gospodarstva močno posegle tudi v vsakdanje življenje ljudi. Zaman pa v učbeniku iščemo podatek, da je leta 1980 umrl Tito ...

Sistematični pregled učnih načrtov in zgodovinskih učbenikov, ki jih je vredno brati tako zaradi tistega, kar je v njih zapisano, kot zaradi tistega, česar v njih ni, ponuja dober vpogled v pouk sodobne zgodovine v slovenskih osnovnih in srednjih šolah v obdobju socializma. Skozi učbeniško naracijo lahko prepoznamo temeljne vrednote, ki jih je šolska zgodovina posredovala mladim generacijam: patriotizem, kolektivizem, socializem in antifašizem. Zgodovinskim učbenikom so bili skupni preobremenjenost s politično faktografijo, posplošene ocene in enostranske, pogosto dogmatične razlage ter politična in ideološka sporočila z namenom zagotovitve legitimnosti komunistični partiji. Jugoslovanski socializem je bil predstavljen kot zgodovinska nujnost, poudarjena je bila vloga komunistične partije, v ospredju učbeniških reprezentacij pa je bil NOB, ki je bil instrumentaliziran kot sredstvo za oblikovanje kolektivne identitete multietnične jugoslovanske družbe in legitimizacijo komunistične oblasti. Pomemben vzgojni cilj šolske zgodovine je bilo tudi utrjevanje bratstva in enotnosti jugoslovanskih narodov, toda ta slogan je ob nenehnem ponavljanju sčasoma zbledel v prazno frazo. Posledica ideologiziranih učbeniških reprezentacij je bil neuravnotežen in selektiven zgodovinski spomin, ki je posredno tlakoval pot kasnejšim političnim manipulacijam in zlorabam zgodovine. V najbolj drastični obliki so se te izrisale ob razpadu Jugoslavije, zlasti v Srbiji in na Hrvaškem, kjer je preteklost, predvsem dogodki med drugo svetovno vojno, postala celo instrument za mobilizacijo k orožju. Pouk zgodovine je bil deležen občasnih kritik zgodovinske stroke že v obdobju socializma, toda brez opaznega učinka v izobraževalni praksi. Glasne kritične razprave o šolski zgodovini so se vrstile zlasti v drugi polovici osemdesetih let, proces preoblikovanja pouka zgodovine pa se je začel šele po menjavi družbenopolitičnega sistema v devetdesetih letih.

Viri in literatura

Arhivski viri

- SI AS, Arhiv Republike Slovenije:
  - SI AS 1589, Centralni komite Zveze komunistov Slovenije.

---

⁵⁰ Ibid., 194.

Literatura

- Dilas, Milovan. »O nacionalni zgodovini kot učnem predmetu.« *Komunist* 3, št. 1 (1949): 52–77.
- Gabrič, Aleš. *Šolska reforma 1953–1963*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2006.
- Gabrič, Aleš. »Šolstvo od reforme do reforme.« V: *Slovenska novejša zgodovina 1848–1992*, 1143–47. Ljubljana: Mladinska knjiga in Inštitut za novejšo zgodovino, 2006.
- Grafenauer, Bogo. »Problematika izrade programa istorije kao obaveznog predmeta zajedničke programske osnove usmerenog obrazovanja u reformiranoj školi.« *Pouk zgodovine – Nastava povijesti*, št. 1, (1979).
- Grafenauer, Bogo. »Ob pisanju o slovenskem zgodovinopisju.« *Zgodovinski časopis* 47, št. 1 (1993): 117–29.
- Höpken, Wolfgang. »History Education and Yugoslav (Dis-)Integration.« V: Wolfgang Höpken, ur., *Öl ins Feuer? – Oil on Fire?: Schulbücher, ethnische Stereotypen und Gewalt in Südosteuropa – Textbooks, Ethnic Stereotypes and Violence in Southeastern Europe*, 99–124. Hannover: Verlag Hansche Buchhandlung Braunschweig, 1996.
- Koren, Snježana. *Politika povijesti u Jugoslaviji (1945–1960): Komunistička partija Jugoslavije, nastava povijesti, historiografija*. Zagreb: Srednja Europa, 2012.
- Kosi, Jernej. »Nacionalno zgodovinopisje kot orožje ljudstva: Grafenauerjeva koncepcija slovenske zgodovine.« V: Peter Štih in Žiga Zwitter, ur., *O mojstrih in muzi: zgodovinopisje Boga Grafenauerja in Ferda Gestrina*, 60–84. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 2018.
- Lilly, Carol S.. *Power and Persuasion: Ideology and Rhetoric in Communist Yugoslavia, 1944–1953*. Boulder: Westview Press, 2001.
- Najbar Agičić, Magdalena. *U skladu s marksizmom ili činjenicama?: hrvatska historiografija 1945–1960*. Zagreb: Ibis, 2013.
- Orwell, George. 1984. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1983.
- Režek, Mateja. *Med resničnostjo in iluzijo: slovenska in jugoslovska politika v desetletju po sporu z Informbirojem, 1948–1958*. Ljubljana: Modrijan, 2005.
- Režek, Mateja. »Nevidna cenzura zgodovinopisja v socializmu.« V: Mateja Režek, ur., *Cenzurirano: zgodovina cenzure na Slovenskem od 19. stoletja do danes*, 217–34. Ljubljana: Nova revija, 2010.
- Režek, Mateja. »Usmerjena preteklost: mehanizmi ideološke in politične 'kontaminacije' zgodovinopisja v socialistični Sloveniji in Jugoslaviji (1945–1966).« *Acta Histriae* 22, št. 4 (2014): 971–92.
- Tito, Josip Broz. »Politično poročilo.« V: *V. kongres Komunistične partije Jugoslavije*, 7–148. Ljubljana: Ljudska pravica, 1948.
- Vodopivec, Peter. »Politics of History Education in Slovenia and Slovene History Textbooks since 1990.« V: Augusta Dimou, ur., *'Transition' and the Politics of History Education in Southeastern Europe*, 45–90. Göttingen: V&R Unipress, 2009.
- Ziherl, Boris. »O nekaterih praktičnih in teoretičnih problemih slovenskega zgodovinopisja.« V: Boris Ziherl, *Zbrana dela: peta knjiga*, 56–70. Ljubljana: SAZU, 1989.

Učbeniki

- Božič, Branko in Tomaž Weber. *Zgodovina za osmi razred*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1976.
- Božič, Branko, Tomaž Weber in Janko Prunk. *Zgodovina 2*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1978.
- Gestrin, Ferdo, Jože Hainz in Metod Mikuž. *Zgodovina za VIII. razred osnovne šole*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1958.

- Kremenšek, Marija in Štefan Trojar, *Zgodovina 4*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1984.
- Mikuž, Metod. *Zgodovina za četrti razred gimnazij*. Ljubljana: Zavod za šolstvo SRS, 1966.
- Škerl, France. *Zgodovina za 8. razred osnovnih šol*. Ljubljana: Zavod za napredek šolstva SRS, 1966.

Učni načrti

- SŠM, Slovenski šolski muzej:
  - *Gimnazija: gradivo za sestavo predmetnika in učnega načrta*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1964.
  - *Osnovna šola: vsebina vzgojno-izobraževalnega dela*. Ljubljana: Zavod SRS za šolstvo, 1975.
  - *Predmetnik in učni načrt za osnovne šole*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1962.
  - *Predmetnik in učni načrti (delovni osnutek): skupna programska osnova v usmerjenem izobraževanju*. Ljubljana: Zavod SRS za šolstvo, 1977.
  - *Spremembe k učnemu načrtu za gimnazijo za šolsko leto 1946/47*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1946.
  - *Učni načrt za gimnazije, nižje gimnazije in višje razrede sedemletk*. Ljubljana: Ministrstvo za prosveto LRS, 1948.
  - *Učni načrt za nižje razrede gimnazij in višje razrede osnovnih šol*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1954.
  - *Učni načrt za osnovne šole, nižje razrede sedemletk in višje osnovne šole*. Ljubljana: Ministrstvo za prosveto LRS, 1948.
  - *Učni načrt za višje razrede gimnazij in klasičnih gimnazij*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1955.
  - *Začasni učni načrt na gimnazijah in klasičnih gimnazijah za šolsko leto 1945–1946*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1945.
  - *Začasni učni načrt za osnovne šole, september 1944*.
  - *Začasni učni načrt za višje osnovne šole*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1946.

Mateja Režek

TEACHING OF CONTEMPORARY HISTORY IN PRIMARY AND SECONDARY SCHOOLS IN SOCIALIST SLOVENIA, 1945–1990

SUMMARY

The article analyses the teaching of contemporary history in the socialist Slovenia/Yugoslavia from the point of view of the political use of history as one of the key instruments of legitimising the communist rule. The research is based on school curricula and history textbooks as well as on the Communist Party's archival sources and articles written by the leading Party ideologists.

Great political upheavals cause changes in perceptions of the past, or rather constructions of the new collective memory that secures the legitimacy and historical

identity of the new order. History was certainly one of the main tools of legitimisation of the Yugoslav communist authorities. The key legitimisation points were the *National Liberation Struggle* during World War II, anti-fascism, and the *people's revolution*. Another important legitimising tenet of the communist authorities was their concept of resolving the national question in Yugoslavia; i.e. the principle of *brotherhood and unity*. After the split between the Soviet Union and Yugoslavia in 1948, resistance to Stalin, *self-management*, and *non-alignment* also entered the historical canon as the specific qualities of the Yugoslav socialism.

The interest of the Communist Party in education was deeply rooted in its political programme, which anticipated not only the construction of a new state but also the formation of a new socialist society and a new socialist man. A society that broke with tradition, exchanging previous values for new ones, required new schools and a new educational system to assist in building a new identity of society. However, multi-ethnic societies such as Yugoslavia find the creation of a common identity more difficult than ethnically homogeneous societies. It was even more difficult for the socialist Yugoslavia, where the modest common past that existed was burdened by the pre-war ethnic antagonisms and a bloody settling of accounts during World War II. Consequently, the communist authorities were forced to invent a common Yugoslav history upon which the new collective identity could be built. The common *National Liberation Struggle* of the Yugoslav peoples during World War II offered a solution that could be associated with the idea of *brotherhood and unity* and the *people's revolution*. The *National Liberation Struggle* was therefore not only a means of legitimising the communist rule but also a means of building a common Yugoslav identity.

An overview of the curricula and textbooks provides a good insight into the teaching of history in Slovenian schools during socialism. Through textbook narratives, we can easily discern the values conveyed to the young generations: patriotism, collectivism, socialism, and anti-fascism. Vast amounts of political facts, generalisations, one-sided and often dogmatic explanations, as well as political and ideological messages aimed to secure the legitimacy of the Communist Party prevailed in the history textbooks produced during socialism. The past was depicted as a constant progress from the lower to higher forms of social arrangements, from a class-based to a classless society, while socialism was presented as a historical necessity. The leading role of the Communist Party was emphasised even in the descriptions of the interwar period, although it was only a marginal political party at that time. The glorification of the *National Liberation Struggle* was placed at the centre of the textbooks as a method of creating a collective identity in the multi-ethnic Yugoslav state and legitimising the communist rule. Another important educational goal of school history was the strengthening of the Yugoslav peoples' *brotherhood and unity* – a slogan emptied of meaning through endless repetition. These ideologised textbook representations resulted in an unbalanced and selective historical memory. Already during the period of socialism, history teaching was occasionally criticised by academic historians, but their critiques did not have any significant impact on the educational practice.